

Det udlydende -m i indskrifter fra Pompeji og Herculaneum

af Torben Vestergaard

Udtalen af klassisk latin, som det blev talt omkring vor tidsregnings begyndelse, er et interessant, men også et vanskeligt emne. I forsøget på en rekonstruktion af klassisk udtalepraksis volder den labiale nasal (m) i final position (dvs. i slutningen af ord) særlige vanskeligheder. Det er velkendt, at finalt -m ikke blev opfattet som nogen helt almindelig konsonant, - det ses tydeligt i metrikken: På den ene side elideres den forudgående vokal i hiatus, som om -m'et slet ikke eksisterede i udtalen, på den anden side danner -m position foran konsonant, uden at dette kan forklares med den forudgående vokals kvantitet, idet denne vokal ifølge fonetikken er kort.¹

Interessante fingerpeg om, hvordan -m blev udtalt i det første århundrede af vor tidsregning, får vi fra nogle af de mange indskrifter, der kendes fra Pompeji og omegn.

Det overleverede epigrafiske materiale fra det område, der blev ødelagt under Vesuvs udbrud i 79 e. Kr., er på grund af de meget specielle bevaringsforhold ganske enestående både i art og omfang. Fra Pompeji, Herculaneum og omegn er der udgivet ca. 11.000 indskrifter, der kan opdeles i en række forskellige typer. Monumentalindskrifterne indhugget i sten er sammen med stempelmærker o.l. udgivet i CIL (*Corpus inscriptionum Latinarum*) bind X, medens vokstavler samt de malede dipinti og de indridsede graffiti² findes i CIL IV. De sidstnævnte to typer, der er mest talrige, kan yderligere opdeles i henholdsvis tekster på lerkar og tekster på husmure, vægge etc. Vægindskrifterne er de mest varierede og som regel de længste og mest informative. Endvidere er de i modsætning til monumentalindskrifterne temmelig enestående for Pompeji: Forgængelige som de er, når de udsættes for vind og vejr, er de ikke bevaret i samme omfang nogen andre steder. Graffiti og dipinti er både i indhold og udformning ofte meget forskellige fra monumentalindskrifterne. De giver et levende indblik i gadelivet og menigmands tanker i en romersk provinsby, og da de ikke er standardiserede i nær samme grad som monumentalindskrifterne, giver de os talrige eksempler på sprogformer og stavemåder, der afviger væsentligt fra det latinske sprog, vi ellers kender. Netop fordi de ofte viser bemærkelsesværdige forskelle i grammatik og ortografi i forhold til de tekster, vi kender fra mere officielle indskrifter og litteratur fra den samme periode, er de vesuvianske graffiti og dipinti af stor interesse for det latinske sprogs historie. Mange af teksterne er skødesløst og spontant udformet, og som sådan er de traditionelt blevet betragtet som kilder til belysning af det uformelle talesprog, som ofte kaldes Vulgærlatin,³ eller endog Proto-romansk. I hvert tilfælde har de vesuvianske indskrifter været af størst interesse for forskere i de romanske sprog. Den vigtigste er Veikko Väänänen, hvis bog "Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes (1. udg. 1937; 3. og seneste udg. 1966)" stadigvæk er det mest omfattende værk om emnet som helhed. Ifølge den finske forsker giver de pompejanske graffiti og dipinti det tidligste

¹ Cf. f. ex. Niedermann 1953 § 25, 3.

² De "indskrifter", som vi i en nutidig sammenhæng kalder for graffiti, er altså i virkeligheden dipinti, eftersom de er malet, ikke indridset.

³ Angående definitionen af betegnelsen Vulgærlatin, se f. ex. Väänänen 1981 s. 3; Haadsma, R. A. og Nuchelmans, J.: *Précis de latin vulgaire* (Groningen 1966) ss. 7-8; Lloyd, P.: "On the Definition of Vulgar Latin" i *Neuphilologische Mitteilungen* 80 (1979), ss. 110-112.

vidnesbyrd om mange proto-romanske tendenser som ellers ville være betragtet som led i en langt senere udvikling.⁴ Dette forekommer mig mest af alt at være en fortolkning af materialet, der bærer præg af viden om og interesse i netop denne senere udvikling. Väänänenens synspunkter er da også blevet kritiseret af en anden romanist, Manczak, som hævder, at de romanske sprog er udviklet af klassisk standardlatin, ikke af noget proto-romansk søstersprog.⁵ Han har ret i, at mange former i forskellige romanske sprog ikke kan stamme fra de tilsvarende formodede proto-romanske former i vesuvianske indskrifter og andre sammenlignelige kilder. Endvidere er der en del sproglige fænomener i pompejanske tekster, som ikke kendes fra hverken klassisk latin eller romanske sprog, såsom visse dialektale eller såkaldt rustikke former, eller former influeret af græsk eller oskisk. Ikke desto mindre er Väänänenens synspunkter stadig de mest anerkendte, og det er unægtelig svært direkte at gendrive dem på grund af de fortolkningsproblemer, der ofte er knyttet til dette specielle kildemateriale. Jeg mener dog under alle omstændigheder, at de vesuvianske indskrifter kan og bør anskues fra en mere latinistisk og epigrafisk synsvinkel, i stedet for på romanisternes og dermed en langt senere udviklings præmisser. I det omfang de vesuvianske graffiti og dipinti overhovedet kan sidestilles med andre typer af såvel latinske som romanske tekster - ortografien og stavemåderne bærer ofte et nærmest individuelt præg - er jeg overbevist om, at de faktisk afslører et sprog, der var meget mere lig standardlatin, end Väänänen og andre romanister har været tilbøjelige til at mene. Det er ikke rimeligt at forestille sig nogen form for proto-romansk afart af latinen i Pompeji i det 1. årh. efter Kristus: Hvad angår deklination og nominal-syntaks, tror jeg ikke, der fandtes nogen hovedsagelig analytisk variant af sproget (dvs. hvor bøjningsendelser i vid udstrækning var erstattet af præpositioner og mere fast ordstilling, som vi kender det fra de romanske sprog), i modsætning til den stadig i vidt omfang syntetisk opbyggede grammatik (med kasus-endelser) i det officielle sprog og dets forskellige dialekter. Vesuviansk latin var en af disse dialekter, langt tættere på den samtidige standardlatin end på nogen form for proto-romansk.

Bortfald af det finale -m er det hyppigst forekommende af de påståede proto-romanske fænomener. Spørgsmålet om den rette fortolkning af dette fænomen er samtidig et af de mest interessante og mest kontroversielle i hele det store materiale. Den lejlighedsvis udeladelse af -m kendes ikke blot fra pompejanske indskrifter: Andre nogenlunde samtidige kilder viser det samme billede af vekslende udeladelse og angivelse af det finale -m, såsom soldaten Claudius Terentianus' breve (tidlige 2. årh. e. Kr., fundet i Ægypten)⁶ og lertavlerne fra La Graufesenque i Frankrig (størstedelen fra midten af 1. årh. e. Kr.).⁷

Set fra det traditionelle romanistiske synspunkt er den hyppige udeladelse af -m et udtryk for bortfald af den nasale konsonant og af nasalitet i det hele taget, ergo: udeladelsen af finalt -m i skrift skal tages som et eksempel på fonetisk ortografi. Hvis det er en korrekt fortolkning, må det fra en latinists synspunkt nok siges at være et overraskende tidligt vidnesbyrd om en udvikling, der med tiden skulle få langtrækkende konsekvenser for bøjningssystemet. Imidlertid synes jeg, at materialet kan fortolkes anderledes end Väänänen har gjort: Det er i det mindste muligt, for ikke

⁴ Väänänen 1966 s. 130.

⁵ Manczak 1980 ss. 145-149; 1987 ss. 181-187.

⁶ Se Adams 1977 ss. 22-25.

⁷ Se Flobert 1992 s. 107.

at sige sandsynligt, at udeladelsen af -m var udtryk for rent ortografisk variation, - at nasalerede vokaler blev skrevet på en alternativ måde i nogle af disse private, uformelle tekster. Med andre ord: Udeladelsen af -m er ikke et eksempel på proto-romansk fonetisk stavemåde, det er snarere en slags approksimativ stavemåde, der brugtes afvekslende med den historisk korrekte stavemåde med -m. Der var ikke tale om nogen speciel proto-romansk eller vulgærlatinsk form, den klassiske form blev blot skrevet på to forskellige måder: To forskellige grafemer var i brug til at beskrive et og samme morfem og fonem. Den samme nasale lyd blev i skrift gengivet både med og uden —m.

Dette vil jeg forklare nærmere i det følgende. Først finder jeg det nødvendigt at komme med nogle bemærkninger dels om det udeladte -m's historie i latinsk epigrafik, dels om hvordan det finale -m egentlig blev udtalt i klassisk tid.

Hvad det første angår er det værd at bemærke, at udeladelsen af det finale -m er et fænomen, der går tilbage til nogle af de ældste latinske indskrifter overhovedet. I de tidligste dedikationsformularer af typen "*donum dedit*" ser vi "*donum*" stavet både med og uden -m,⁸ og epitafierne fra Scipionernes gravkammer ved Via Appia (3.-2. årh. f. Kr.) har som oftest -m udeladt. I den ældste af de sidstnævnte⁹ er finalt -m udeladt i ni ud af ti tilfælde (både foran vokal og konsonant), - en indikation af, at den gamle stavemåde med -m (bevidnet i *lapis niger* fra 6. årh. f. Kr.¹⁰) var blevet et historisk levn. I den yngste af Scipionernes epitafier¹¹ er -m derimod skrevet i alle fem tilfælde: Således indicerer stavningen af finalt -m, sammen med andre stavemåder i øvrigt, at den klassiske standard-ortografi blev etableret i det 2. årh. f. Kr., i hvert fald i indskrifter af officiel og monumental karakter, der efter ca. 150 f. Kr. stort set aldrig udelader det finale -m. Imidlertid viser netop de vesuvianske tekster af privat karakter, at genetableringen af -m i officiel ortografi ikke var slået igennem overalt, at ældre ortografiske vaner havde overlevet i nogle typer af indskrifter. Et sammenligneligt fænomen er udeladelsen af det finale -s i o-stammernes mask. sing.: Dette ses i såvel de ældste indskrifter fra før ca. 200 f. Kr., såvel som i de pompejanske graffiti og dipinti.¹² Sådanne stavemåder, der involverer identiske grafemer for forskellige grammatiske kasus kan umiddelbart synes temmelig upræcise og forvirrende, men det var de næppe for de brugere af sproget, der var vant til dem. I nogle tilfælde var de simpelthen forkortelser, men i hvert fald for det udlydende -m's vedkommende er det mest nærliggende, at de var approksimative stavemåder, der afspejlede mangelen på en præcis måde at gengive den faktiske, i dette tilfælde nasale, udtale i skrift. Genetableringen af det finale -m er sandsynligvis et resultat af nogle grammatikers intentioner om at reintrodere den historisk korrekte stavemåde,¹³ hvilket kan forklare, at stavemåden uden -m hovedsagelig overlevede i de typer indskrifter, der bærer allermindst præg af at være skrevet af lærde. Sameksistensen

⁸ DONV eller DONO i f. ex. CIL I² 26, 27, 47; DONVM eller DONOM i f. ex. CIL I² 28, 29, 31.

⁹ CIL I² 9.

¹⁰ CIL I² 1. Læsemåden i ordet KALATOREM er dog ikke helt sikker.

¹¹ CIL I² 15.

¹² Se Herman, J.: "La disparition de -s et la morphologie dialectale du latin parlé" i *Latin vulgaire - latin tardif I*, 1987, ss. 97-108. Väänänen 1966 ss. 77-81.

¹³ Cf. Pulgram 1978 s. 184: "in the 3rd century B.C. certain changes typical of Spoken Latin (and such as one encounters again, in greater number, in postclassical records) were arrested or repaired, as it were, by the emerging standard language under the aegis of Greek-trained, conservative grammarians."

mellem to forskellige grafemer til betegnelse af det finale -m gik altså langt tilbage i tiden, og udeladelsen af -m må snarere betragtes som en arkaisme frem for en proto-romansk eller vulgærlatinsk innovation.

Hermed kommer jeg til, hvordan finalt -m faktisk blev udtalt: Der er ingen tvivl om, at det i historisk tid ikke længere blev udtalt fuldt ud som en konsonant i sig selv: Herom vidner både stavemåderne i de scipioniske epitafier, samt den metriske praksis med at elidere vokaler foran -m. Tilsyneladende var -m forsvundet som konsonant, men havde bevirket en nasalering af den forudgående vokal. I hvert fald erfarer vi hos grammatikere fra Kejsertiden, at det finale -m var "svækket", og lød "obskurt", nærmest som et "nyt" eller "fremmed" bogstav. Især en passage hos Quintilian (35-100), der var nogenlunde samtidig med de pompejanske indskrifter, er værd at lægge mærke til:

Atqui eadem illa littera, quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita contingit ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur, ut 'multum ille' et 'quantum erat', adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat, neque enim eximitur, sed obscuratur et tantum in hoc aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant ("Angående dette selv samme bogstav: Når det står til sidst og støder således sammen med det flg. ords vokal at det kan danne overgang til den, så udtrykkes det svagt, selvom det skrives, som når vi siger 'multum ille' og 'quantum erat'. Det gengiver nærmest en lyd af et eller andet nyt bogstav, det forsvinder nemlig ikke, men formørkes og er kun en slags tegn, der står mellem de to vokaler, for at de ikke skal støde sammen.").¹⁴

Dette er ikke nogen letforståelig passage, i hvert fald ikke for os moderne læsere, der ikke umiddelbart ved, hvordan 'multum ille' og 'quantum erat' rent faktisk blev udtalt. Selv om Quintilians forklaringer som helhed kan synes utilfredsstillende, ser jeg dog tre særligt interessante punkter, som alle bekræftes af senere grammatikere:

1) "*sonus novae litterae*", dvs. opfattelsen af en mærkelig lyd, som ville kræve opfindelsen af et nyt bogstav, hvis det skulle skrives fonetisk. En anden grammatiker, Velius Longus (2. årh. e. Kr.), taler om "*peregrina littera*". I sin behandling af spørgsmålet om uoverensstemmelse mellem det skrevne ord og udtale skriver han om det finale -m foran konsonant: *nam quibusdam litteris deficiamus, quas tamen sonus enuntiationis arcessit, ut cum dicimus 'virtutem' et 'virum fortem consulem Scipionem', pervenisse fere ad aures peregrinam litteram invenies* ("Hvad angår nogle bogstaver kommer vi til kort. De bogstaver kommer dog frem ved en lyd i udtalen: Når vi siger 'virtutem' og 'virum fortem consulem Scipionem' hører man nærmest et fremmed bogstav").¹⁵ Opfattelsen af et sådant mærkeligt bogstav var altså ikke afgrænset til hiatus, som man ellers kunne have troet på baggrund af Quintilians oplysninger.

2) Opfattelsen af "*obscuritas*". Denne betegnelse i forbindelse med -m genfindes hos den senere grammatiker Priscian (5./6. årh.): *obscurum in extremitate dictionum sonat* ("det lyder mørkt i slutningen af ord").¹⁶ Det kunne godt henvise til en "svag" eller "utydelig" udtale af selve konsonanten -m, men den metaforiske hentydning til "mørke", "dunkelhed" synes passende for nasal udtale, i så fald af den forudgående vokal.

¹⁴ Inst. or. IX, 4, 40.

¹⁵ Vel. Long. iflg. Keil VII s. 54.

¹⁶ Priscian iflg. Keil II s. 29.

3) Det finale -m blev hverken udtalt fuldt ud, eller helt udeladt. Hvis -m blot var bortfaldet uden at nasalere den forudgående vokal, ville det synes mærkeligt, at Quintilian og andre havde så stort besvær med at forklare udtalen.

I monumentale epigrafiske tekster anvendte romerne aldrig noget specielt tegn eller bogstav til at angive nasalitet, og de fandt det nok heller ikke nødvendigt med sådan en fonetisk ortografi, men vi ved, at grammatikere og andre forfattere eksperimenterede med alternativ ortografi og diakritiske tegn: Den gamle Cato og andre "antiqui" siges at have skrevet ord som "dicam" og "faciam" med -ae eller -e til sidst i stedet for -am.¹⁷ Dette kan have været en approksimativ stavemåde for nasalitet, eller måske er det et oprindeligt "halvt m", der siden er blevet korrumpet i håndskrifterne, hvilket kunne stemme overens med de mange eksempler i Plautus-manuskripter på former som "faciem" for "faciam".¹⁸ Ydermere ved vi, at den augustæiske grammatiker Verrius Flaccus foreslog at skrive netop et "halvt -m", der så ud som et græsk "lambda", i synalephe,¹⁹ - dette kan have været det samme diakritiske tegn, som blev benyttet af Cato. Sådanne eksperimenter synes dog ikke at have haft den store succes, lige så lidt som eksperimenter med grafisk at adskille de lange vokaler fra de korte ved hjælp af accenter, "apices".²⁰

Jeg mener, at det vesuvianske indskriftsmateriale bekræfter teorien om nasalitet, og om at forskellen mellem de to stavemåder, den historiske og den approksimative, var rent ortografisk, ikke et udtryk for, at der eksisterede en særlig proto-romansk fonetik eller formlære ved siden af den klassiske.

Den hyppige udeladelse af finalt -m skal også ses i lyset af, at alle mulige former for forkortelser var meget hyppigt forekommende i de private indskrifter: I f. ex. valgopråb ser vi meget ofte forkortelser, der gør det ikke så lidt sandsynligt, at udeladelsen af -m i eksempler som POPIDIV SECVNDVM (valg dipinto, 421), og SIC HABEAS VENERE POMPEIANAM PROPYTIA> (graffito, 4007), er sket af hensyn til hvad man kunne kalde ortografisk økonomi: m var et forholdsvis tidskrævende bogstav at indridse på en mur. Ingen andre bogstaver bestod af hele fire streger, bortset fra "e", og netop "e" blev meget ofte forkortet til to vertikale streger, som det ses i 4007. Når en graffito bestod af flere ord med udlydende -m, var det nemmest kun at indridse eet -m, - således sparede man de øvrige -m'er, uden at det kunne siges at gå ud over den rette forståelse af teksten.

Et hyppigt forekommende ord som "salutem" blev forkortet til både SAL og SALVT, så det er da nærliggende at se også SALVTE uden -m som en forkortelse. Også et ord som "pesum" er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt: I én enkelt graffito, 1507, findes ordet skrevet både som PE (to gange), PES (to gange) og PESV (otte gange).

Egentlige forkortelsestegn, eller måske eksperimenter med diakritiske tegn for nasalitet, finder vi i 4007 med PROPYTIA> og i 5737 med LOMENT~, samt i 2776 med SINCERV̄ og i 3905 med SALVTEM ... PLVRIMĀ, hvor en vandret streg er anbragt

¹⁷ Quintilian inst. or. I, 7, 23; IX, 4, 39; Festus (2. årh. e. Kr. (?)) 72, 6 (citeret af Paulus Diaconus, 9. årh. e. Kr.); 200 M (Lindsay s. 220). Cf. Klotz 1931.

¹⁸ Cf. Klotz 1931 s. 143. Disse former kan dog også forklares som analogier til futurumsformerne i 2. og 3. person samt i pluralis. Cf. Ernout 1974 s. 160.

¹⁹ Velius Longus VII, 80 (Keil): *nonnulli circa synaliphas quoque observandam talem scripturam existimaverunt, sicut Verrius Flaccus, ut ubicumque prima vox in littera finiretur, sequens a vocali inciperet, in non tota, sed pars illius prior tantum scriberetur, ut appareret exprimi non debere.*

²⁰ Som f. eks. i Res gestae Divi Augusti (Monumentum Ankyranum).

over hhv. det finale V og A. Det er også værd at bemærke, at det finale -m i nogle tilfælde er anført som et bogstav i mindre format end de øvrige bogstaver, som i 7871, igen et tegn på, at det ikke var nogen almindelig konsonant.

Den manglende konsekvens i stavemåder er slående, både i materialet som helhed og i enkelte indskrifter. Hvorvidt det finale -m blev skrevet eller ej, synes at have været et udtryk for ortografisk variation, ikke for nogen i forhold til standardsproget afvigende grammatik eller udtale. Ingen af de to stavemåder kan siges at være tilstrækkelige i gengivelsen af en nasal udtale af endelser som -am, -um, -em og -im. På den anden side ville man have accepteret upræcise stavemåder og forkortelser, ligesom man accepterede det i andre tilfælde i latin (f. ex. med lange/korte stavelser), og ligesom vi accepterer det i vid udstrækning i vores moderne sprog. Romerne ville have hørt, hvad de skrev og læste, snarere end de ville have skrevet og læst, hvad de hørte.

Det tilsyneladende bedste argument for den romanistiske teori om, at der ikke var nogen nasalitet i forbindelse med udeladelsen af det finale -m, er eksistensen af Väänänen's såkaldte "contrépels", dvs. fem forskellige eksempler, hvor et "parasitisk" -m er blevet føjet til ablativ singularis-former:²¹ Dette forhold skulle iflg. Väänänen afspejle den omstændighed, at abl. og akk. sing.-formerne blev udtalt ens, og at der derfor var nogle graffiti-skrivere, der var usikre på, hvornår det finale -m skulle skrives eller ikke skrives.

Hvis abl. og akk. sing. virkelig var identiske i udtalen, ville en sådan type fejl utvivlsomt have været langt hyppigere forekommende. En nærmere undersøgelse af de pågældende indskrifter giver da også, for mig at se, anledning til berettiget tvivl om, hvorvidt de i virkeligheden kan bruges til støtte for en argumentation som den, Väänänen fremfører.

Det drejer sig om flg. tekster:

3710: SVLLIMAH (*Hamillus* stavet bagfra!) SODALIBVS NEC SI[NE] DVLCISSIMAM PHILOTH... Denne dipinto synes snarest at være et eksempel på afvigende syntaks: I det folkelige sprog kunne akkusativ anvendes efter præpositioner, der ellers altid i skriftsproget blev forbundet med ablativ. At denne praksis vedrørte akkusativ som grammatisk kasus uden at have noget med udtalen af finalt -m at gøre, ses tydeligt i det faktum, at også akkusativ pluralis blev brugt efter sådanne præpositioner, som i 698: CVM DISCENTES SVOS. I 10566, en indridset liste over lerkar o. l. fra Herculaneum, finder vi således både CVM BASIM (to gange) og CVM BASIS (fire gange).

8820 (væg-graffito): X K FEBRA VRSA PEPERIT DIEM IOVIS (*ante diem X kalendas februarias Ursa peperit die Iovis*). Her mener jeg, at det er oplagt at tolke DIEM som en distraktionsfejl foranlediget af det forudgående kalenderudtryk i akkusativ.

1096a: [PER]MISSVM AED Q OCCVPAVIT (*permissu aedilium Q(uintus?) occupavit* (sc. *locum in spectaculis*)). Denne dipinto er malet for eller af en mand, der havde sin salgsbod el. lign. ved indgangen til amfiteatret. Her kan jeg forestille mig, at skrivefejlen er opstået, fordi dipinti-maleren allerede havde det efterfølgende "aedilium" i tankerne, da han var ved at afslutte ordet "permissu", altså en *proleptisk*

²¹ Väänänen 1966 ss. 75-77.

fejl af en type, som i hvert fald denne artikels forfatter hyppigt kommer til at begå. Hvorfor skulle ophavsmanden til 1096a ikke kunne have begået en sådan almindelig skrivefejl? Lige i nærheden finder vi i øvrigt en korrekt stavet udgave af den samme slags indskrift: PERMISSV AEDILIVM CN ANINIVS FORTVNATVS OCCVP (1096).

CLXV og CLXVI er to vokstavler, der begge har stavemåden OB PASCVAM, førstnævnte i linje 10, sidstnævnte i linje 2 og 18. I modsætning hertil finder vi OB PASCVA i førstnævntes linje 32 og i sidstnævntes linje 2. Dette ser for mig mest ud til at være et eksempel på sammenblanding af neutrum pluralis og femininum singularis: Usikkerhed angående et ords køn er særlig hyppig i tekniske termer, hvortil "*pascua*" (græsgange) vel rimeligvis kan henregnes. Jvf. f. ex. AHENEAS (bronzekedler) i 10566 (graffito fra Herculaneum) i stedet for normalt neutr. pl. "*aenea*."

5065: HIC DOMVS PAPIRIV SABINIVM. Denne graffito synes umiddelbart at være den mest overbevisende af Väänänsens "contrépels". Huset tilhørte en mand, hvis navn er skrevet i en græsk/græcisierende genitivform (-u = -ου). Der er 6 andre eksempler på en sådan genitiv i det pompejanske materiale.²² Det er dog tvivlsomt, om sådanne græske endelser var blevet optaget i det lokale latinske sprog: De er alle brugt i personnavne, der ganske vist er romerske, men den omstændighed, at de ikke er føjet til egentlige latinske ord og i tre af tilfældene endda er skrevet med græske bogstaver, synes at indikere, at sådanne græcismer skyldtes folk af græsk herkomst, eller måske nogle smædeskribenter, der var ude på at håne enten filhellenske romere eller personer med græsk baggrund, som ofte var frigivne slaver. Hvad grækerne angår, er det vel ikke urimeligt at forestille sig, at de ofte var ukyndige i latinsk sprog og ortografi og derfor kunne begå fejl, som latinksprogede normalt ikke ville begå. Sådan kunne man forklare en stavemåde som den i 5065. Hvad smædeskribenterne angår, synes jeg, at det er oplagt at formode, at de kunne have brugt græske genitiver og et forkert anbragt -m som i PAPIRIVM til at gøre nar ad husets beboer. Hvis Papirius Sabinus af nogle blev anset som en latterlig filhellener (*Graeculus*) eller en foragtelig græker eller orientaler af slaveherkomst, der havde ringe latinkundskaber, ville de pågældende sprogformer kunne bruges til at understrege sådanne synspunkter. Personlige fornærmelser og vittigheder med sproglige og ortografiske pointer ses ofte indskrevet på mure og vægge rundt omkring i gadebilledet, i nutiden såvel som dengang.

Sluttelig vil jeg konkludere flg.:

Det synes at fremgå af ortografien i indskrifter fra 3. årh. f. Kr., at -m i udlydende position ikke længere blev udtalt som en egentlig konsonant. Antikke grammatikere beskriver tilsyneladende, med deres temmelig upræcise terminologi, en nasalering af den forudgående vokal. Romerne indførte aldrig rigtig noget specielt bogstav eller noget diakritisk tegn til at repræsentere lyden, selv om vi kender til nogle eksperimenter i den retning, og derfor brugte de enten den historiske stavemåde -m, eller hvad vi kunne kalde en approksimativ stavemåde uden -m. Den historiske stavemåde blev standard i officielle og monumentale indskrifter fra det 2. årh. f. Kr. og frem, men i nogle uformelle, private indskrifter, som de mange fundet i Pompeji,

²² Väänänen 1966 s. 84.

overlevede den approksimative stavemåde (den var også nemmere at indgravere på mure) og blev brugt side om side med den officielle. Väänänen og andre romanister afviser ideen om nasalitet, og hævder, at stavemåden uden -m var fonetisk. Dette ville have haft alvorlige konsekvenser for syntaksen og kasus-systemet med ændringer i sproget, der ellers ikke synes at være blevet fuldført før adskillige århundreder senere. Jeg mener at kunne påvise, at Väänänens argumenter ikke er så overbevisende, som man ellers hidtil har troet. Det er mindst ligeså sandsynligt, om ikke mere sandsynligt, at udeladelsen af det finale -m i vesuvianske indskrifter var en rent ortografisk variant. Både den historiske stavemåde med —m og stavemåden uden —m gengav efter min overbevisning én og samme nasale lyd.

Bibliografi:

- Adams, J. N.: *The Vulgar Latin of the Letters of Claudius Terentianus*. Manchester 1977.
- Ernout, A.: *Morphologie historique du latin*. Paris 1974.
- Flobert, P.: "Les graffites de La Graufesenque" i *Latin vulgaire - latin tardif III*, 1992.
- Klotz, A.: "Über einen Sprachgebrauch Catos" i *Rheinisches Museum für Philologie* 80, 1931.
- Manczak, W.: "Les langues romanes proviennent-elles du latin de Pompéi?" i *Lingua Posnaniensis* 23, 1980.
- Manczak, W.: "Origine des langues romanes: Dogmes et faits" i *Latin vulgaire - latin tardif I*, 1987.
- Niedermann, M.: *Phonétique historique du latin*. Paris 1953 (3. udg.) eller senere.
- Pulgram, E.: *Italic, Latin, Italian. 600 B.C. to AD 1260. Texts and commentaries*. Heidelberg 1978.
- Väänänen, V.: *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*. Berlin 1966 (3. udg.).
- Väänänen, V.: *Introduction au latin vulgaire*. Paris 1981.